

DOI 10.37491/UNZ.75-76.34
УДК 340.12

Марія МУЗИКА¹

ЛІБЕРАЛІЗМ І СУЧАСНЕ ПРАВО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕПОХИ

Досліджено актуальні питання сучасного правового врегулювання суспільних відносин через призму зіставлення основних ідей лібералізму і сучасних соціокультурних реалій. Лібералізм як поняття не є однозначним за своїм змістовним наповненням, а відтак вживання цього поняття в кожному випадку залежить від контексту. Доводиться, що людство впродовж декількох століть вибудовувало своє правове життя в координатах ліберально-правової доктрини. Основними правотворчими цінностями лібералізм визнає свободу, рівність, демократію і права людини. Прослідковано, як ідеї класичного лібералізму (система базисних, пов'язаних між собою принципів індивідуальних свобод, невідчужуваності природних прав, обмеженого врядування, приватної власності, розподілу влади, верховенства права тощо) переосмислюються під впливом об'єктивних соціальних чинників і, трансформуючись, адаптуються до нових умов і набувають суттєвого переосмислення в дискурсі сучасності. Для сучасності є характерною неузгодженість між основними положеннями лібералізму, його цінностями та реаліями соціального життя. Ця неузгодженість детермінується специфікою інформаційного суспільства, яка виявляється в тому, що правові та юридичні інститути гарантування, забезпечення і захисту вказаних цінностей не повною мірою пристосовані до нових реалій. Показано,

¹ кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та кримінально-процесуальної діяльності,
Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького (м. Хмельницький),
m-muzika@ukr.net,
<https://orcid.org/0000-0002-4933-7101>.

що центральною дихотомією для сучасної європейської правової філософії є зіставлення свободи як ліберальної цінності і явища тотального контролю за людиною, а це пов'язано з тим, що в класичному лібералізмі права людини необхідні для захисту індивідуальної свободи, тоді як для сучасного лібералізму актуальною є проблема соціальних гарантій і свобод індивідів. Підкреслюється, що на відміну від доктрин комунізму і фашизму, лібералізм зберігає свою життєву силу завдяки своїй гнучкості, умінню пристосовуватися до нових соціальних умов, свідченням чого є різні модифікації лібералізму (класичний, некласичний, неолібералізм). Також порушуються питання «нових прав» людини в інформаційну епоху та їх зіставлення з основними ліберальними цінностями свободи і рівності. Акцентується увага на оновлення класичних правових інститутів в ХХ–ХХІ століттях, йдеться про явище е-демократії.

Ключові слова: право, лібералізм, права людини, свобода, рівність, інформаційні технології, інтернет.

Впродовж декількох століть європейська спільнота прагнула вбудувати суспільно-політичний устрій у координатах основних положень лібералізму, втілення яких у практичній площині трактувалося як запорука побудови справедливого суспільства. Більше того, європейська спільнота намагалася і намагається експортувати основні ліберальні ідеї в інші соціокультурні контексти, спершу — за допомогою колоніальних інструментів впливу, а в ХХ–ХХІ століттях робить акцент на конвенційності у сфері міжнародного права та популяризації прав людини як універсальної політико-правової цінності. Лібералізм сприяв формуванню ідеалів свободи і гідності, спробам побудови правової держави, функціонуванню громадянського суспільства, втіленню на практиці засад конституціоналізму і демократії, актуалізації нових морально-правових цінностей, таких як: толерантність і плюралізм, розбудова мирного співіснування держав, визнання прав людини універсальними правовими цінностями. Попри те, що лібералізм як політико-правова доктрина не є однорідною, з історичного погляду, всі її різновиди зберігають єдине ідеологічне ядро — ідеї рівності, свободи, демократії є визначальними та цілепокладальними для ліберальноорієнтованих суспільств. Тріумфальне поширення та практичне втілення ідей лібералізму у правовій сфері припадає на ХХ ст., що стосується реалій ХХІ ст., то лібералізм як основа соціального життя втрачає свої позиції і на це є свої причини.

Мета статті — дослідити як політико-правова природа лібералізму реагує на стрімкі соціальні зміни та розвиток науково-інформаційної сфери.

Дослідження виконане із застосуванням принципу взаємодоповнюваності таких філософських методів, як: герменевтичний, діалектичний, аксіологічний, а також сукупності загальнонаукових методів, які сприяли розкриттю заявленої теми (об'єктивності, системності, аналізу), та порів-

ніально-правового методу як спеціально-правового, що забезпечило цілісність теоретичного осмислення проблем сучасного права в контексті дієвості лібералізму як політико-правової доктрини.

Значний внесок у розробку питань зіставлення лібералізму і сучасного права внесли такі розробники концепції інформаційного суспільства, як Й. Масуда, М. Кастельс, Ф. Махлуп, Ю. Харарі та ін.

Лібералізм (як безумовний синонім сучасного правового життя Європи) є багатозначним поняття. Як зазначає О. Панкевич, аналізуючи концепцію Л. Мізеса, поняття «лібералізм» «знаходить свій вияв у тому, що він водночас репрезентується у таких формах:

- 1) спосіб і стиль мислення, емоційно-ментальна настанова, світовідношення, аттітюд;
- 2) форма філософського і філософсько-правового світогляду;
- 3) різновид соціальної теорії;
- 4) форма політичної ідеології (доктрини);
- 5) сукупність соціальних практик (інновацій, експериментів, емансипацій);
- 6) соціально-політичний рух» [1].

Лібералізм має тривалу історію, починаючи з ідей грецької філософії, через обґрунтування моральних принципів світових релігій, досягаючи вершин свого теоретичного осмислення в працях мислителів Просвітництва, набувши в ХХ ст. предметних форм втілення в політичних і правових інститутах, оскільки, на відміну від комуністичних і фашистських доктрин, «... є системою цінностей, в якій відправною точкою і метою будь-яких дій у суспільстві та в економіці вважається гідність особистості, свобода і відповідальність» [2, с. 6]. Середина ХХ ст. ознаменувалася прийняттям Загальної декларації прав людини, положення якої були своєрідною осучасненою калькою ідей мислителів Просвітництва.

Але, попри всі досягнення лібералізму, й у правовій сфері зокрема, сьогодні все очевиднішою стає помилка Ф. Фукуями, який спрогнозував у «Кінці історії» перемогу лібералізму у всьому світі у формі демократії і ринкової економіки (що, власне, і наштотує уважніше прочитати «Чорного лебедя» Нассима Талебі). Реальністю сьогодення є спроби лібералізму утримати завойовані позиції, адже лібералізм впродовж тривалого часу демонструє успіх – історія світу останніх тридцяти років засвідчила, що це період існування демократичних систем правління, які засновуються на правах особистості та принципах правової держави. І «на рубежі ХІХ–ХХ ст.ст. спостерігається перетворення класичного лібералізму в сучасний за такими напрямками: соціалізація (посилення уваги до соціальної сфери); демократизація (введення всезагального виборчого права); етатизація (посилення ролі держави в економіці); націоналізація (відмова від космополітизму); модернізація (концептуальне оновлення базових принципів лібералізму)» [3]. Модифікації і гнучкість лібералізму як політико-правової доктрини (класичний, неокласичний, нео-) дозволяють йому і сьогодні зберігати свою життєздатність. І тому «наприкінці ХХ ст. виявилося, що запеклі ідеологічні баталії між фашизмом, комунізмом і лібералізмом привели останній до приголомшливої перемоги», що дозволило

правам людини, вільному ринку і демократичній політиці «впевнено крокувати до завоювання всього світу», але «історія раптом зробила несподіваний поворот, і після краху фашизму й комунізму в опалі потрапив і лібералізм» [4, с. 12–13]. Сьогодні все рельєфніше проступають і проблемні питання правового регулювання соціальних відносин, з якими усталені лібералістичні підходи не можуть впоратись.

Йдеться, насамперед, про реалії сучасного інформаційного суспільства, яке, завдяки науково-технічним досягненням, є новим типом суспільства і яке потребує нових правових інструментів для врегулювання нових суспільних відносин. Означимо найбільш актуальні проблеми правового регулювання сьогодні.

Перш за все, слід звернути увагу на проблему свободи індивіда в сучасному соціальному просторі і небезпеку «цифрової диктатури». Очевидним є те, що свобода особи в ліберальних координатах розуміється як можливість дій людини в межах юридичних і моральних норм й законів. «Ліберальний наратив подає свободу людини як свою цінність номер один. Він стверджує, що всі обґрунтування, зрештою, виходять з вільної волі індивідів-людей, оскільки виражаються в їхніх почуттях, бажаннях і виборі» [4, с. 70]. Але як поєднати сьогодні свободу індивіда як вільний вибір дій у масштабі запропонованих обмежень (норми і закони) з можливістю тотального контролю за діями індивіда? За образним визначенням Юваля Ноя Харарі, загроза «цифрової диктатури» «може бути викладеною у вигляді простої формули, яка ... визначає життя у ХХІ ст.: $B \times O \times D = M \times C$. У ній «B» означає біологічні знання, «O» — обчислювальну потужність, «D» — дані. Результатом множення буде «MxC» — можливість хакнути людство» [5].

Проблема особистого простору і поваги до приватного життя безпосередньо пов'язана із попередньою. Право на особисте і приватне життя як сучасна конкретизація права на життя та вимоги поважати честь і гідність іншого, в системі соціальних мереж і мережі Інтернет є актуальною як з морального так і з правового погляду. Саме поява та доступність вказаних мереж породили так звані «нові права» людини, які є результатом і відповіддю на застосування інформаційно-цифрових технологій. Як зауважують В. Вовк і У. Олійник, «поняття «нові права людини» є продуктом сучасності. Поняттям «нові права» охоплюється широкий спектр прав людини, які були невідомі попереднім періодам розвитку людства, а також їх органічний зв'язок з четвертою промисловою революцією (розвиток нанотехнологій, бодімоделіфікаційних практик і швидкий розвиток інформаційних технологій)» [6, с. 17].

Сьогодні людство стикнулося зі ще одним серйозним викликом — пандемією COVID-19. Рівень розвитку ІТ-технологій дозволяє сьогодні за допомогою додатку в мобільному телефоні відстежувати переміщення потенційно інфікованих людей, їхніх контактів, надання адресної медичної допомоги, а також створювати базу даних для виявлення таких характеристик, як стан здоров'я особи, календар і географію її поїздок тощо. За даними дослідження Оксфордського університету (квітень 2020 року), якби такий додаток використовувало хоча б 56 % відсотків населення кра-

їни, то це б сприяло стримуванню поширенню інфекції. Але «такий підхід викликає занепокоєння, з погляду недоторканності приватного життя, тому в західних демократичних країнах він породив сум'яття. Однією із особливо важливих проблем стала перспектива зберігання даних на зовнішніх носіях, а не на особистих телефонах. Тому важливо враховувати як технічну сторону справи, так і соціальну прийнятність певних підходів» [7].

Спроба правового врегулювання нових соціальних відносин через призму ліберального розуміння прав людини є ще однією спробою лібералізму втримати за собою право на соціальне конструювання, оскільки «ліберали починають з того, що інституціоналізують у правовому аспекті рівні свободи для всіх і розуміють ці свободи як суб'єктивні права. Для них права людини мають нормативний пріоритет перед демократією» [8, с. 34].

Однією із правових цінностей, яку лібералізм дав людству, є права людини. Але сьогоднішня версія прав людини орієнтується, перш за все, на «моральні норми жителя мегаполіса Західної Європи або Північної Америки. Тренди в сфері розвитку прав людини, які притаманні Заходу, автоматично стають універсальними для всього світу» [9, с. 246].

Ще одним моментом, який послаблює лібералізм у праві, є бюрократизація міжнародних інститутів, призначення яких полягає у захисті прав людини. Інструменталізація захисту прав людини призвела до появи значної кількості документів (звітів, рекомендацій), які досить часто є недієвими. «Очевидною є диспропорція між кількістю та якістю міжнародних документів, які регулюють дотримання прав людини, і дієвістю механізмів, які покликані їх захищати. Прекрасних концепцій все більше, але примусити конкретну країну дійсно дотримуватися прав людини залишається справою досить складною і часто неможливою» [9, с. 247–248]. Ліберальна ідея універсальності прав людини сьогодні залишається лише ідеєю для європейської і младоевропейської (північноамериканської) культур.

Чи можемо сьогодні з впевненістю стверджувати, що рівність як ліберальна цінність займає чільне місце в сучасному правовому ландшафті? Знову ж, рівність як забезпечення однаковості (рівності можливостей) людей у правовому масштабі (безвідносно до статі, раси, релігійної приналежності і сексуальної орієнтації) є здобутком ХХ ст. ХХІ ст., попри декларативне проголошення цієї рівності, стикається із низкою правових явищ, які лише підтверджують нерівність людей. Ідеологема класичного лібералізму «рівність можливостей» в сучасних умовах набула модифікації — «рівність умов», згідно з якою «успішність конкуренції повинна забезпечуватися створенням однакових стартових умов для індивідів (наприклад, однаковий доступ до здобуття освіти)» [3]. Рельєфно нове прочитання рівності постає в забезпеченні права на безпеку у вигляді інформаційної дискримінації, яка передбачає поділ людей на дві групи за критерієм доступності до інформації, а також через «*digital divide*» — цифровий розрив або цифрова прірва. Вперше це поняття з'явилося у 1995 році у звіті Міністерства торгівлі США про доступ громадян до інтернету і комп'ютерів. Суть цього явища зводиться до того, що люди поділяються на дві нерівнозначні групи: на підключених до інтернет-мережі користувачів

і людей, які не мають таких цивілізаційно-технічних вигод» [10, с. 16–17]. Схожої позиції дотримується і Ю. Харарі, який вважає, що XXI століття може стати початком створення «найнерівнішого суспільства в історії». Попри те, що процеси глобалізації і мережа «Інтернет» здатні об'єднувати країни і людей, це може призвести до того, що в ході «глобального об'єднання сам людський рід може розділитися на різні біологічні касті» [4, с. 104]. А Кортні Реттрі (постійний представник Ямайки при ООН) зауважує, що володіння платформами сьогодні зосереджується в руках обмеженого кола осіб, а мільйони людей у всьому світі, не маючи доступу до інтернету або цифрових навичок у достатньому обсязі (що робить їх неконкурентоспроможними), виявляються виключеними із активного життя [7]. Лакмусовим папірцем для ліберальної цінності рівності усіх людей стали явища еміграції та біженців. Ця проблема в умовах пандемії COVID-19 тимчасово втратила свою актуальність в силу закритості кордонів, але не зникла.

Спробою «врятувати» класичні інститути демократії в сучасних умовах є їх осучаснення за допомогою новацій у поняттєвій сфері (своєрідний абгрейд усталених термінів і понять) та використання ІТ-технологій. Яскравим прикладом такого осучаснення є феномени е-демократії та електронних виборів. Щодо демократії як типу соціального облаштування, то всі її види споріднює брак довіри населення до влади. На думку Н. Грицяка, сьогодні світ має справу з віртуалізацією цієї довіри, «оскільки і досягнення, і недоліки в роботі влади вимірюються рівнем емоційного задоволення, що часто залежить від якості текстів на сторінках політиків та посадовців, а також органів влади в соціальних мережах. Віртуальна діяльність сприяє формуванню позитивної репутації як політика чи посадовця, так і органу влади, який він представляє. Але водночас надає простір для обговорення як журналістам, громадським діячам, пересічним громадянам, так і заангажованим, часто анонімним авторам, що уможлиблює поширення фейків. Тому така діяльність часто спонукає політиків та посадовців шукати способи підвищення власної популярності в маркетингові» [11].

Рекомендації Ради Європи визначають напрямки е-демократії: е-парламент, е-законотворення, е-голосування, е-правосуддя, е-медіація, е-нарколишне середовище, е-вибори, е-референдум, е-ініціативи, е-голосування, е-консультації, е-петиції, е-політичні компанії, е-опитування.

Аналіз тексту Рекомендації Комітету Міністрів країн-членів Ради Європи щодо е-урядування [12] дає підстави висновувати, що е-демократія є однопорядковою з е-послугами і водночас елементом е-урядування. На думку К. Реттрі, для того, щоб зберегти демократію в сучасному світі, необхідно також проводити роботу, яка б супроводжувала перехід людства до цифрового суспільства і цифрової економіки, а це пов'язано з революційними змінами в сфері медійної і цифрової грамотності [7].

Право європейських народів (в сучасному вигляді вибудоване на ліберальних цінностях) сьогодні перебуває у стані невизначеності, оскільки традиційні правові інститути та усталені правові регулятиви не в змозі оперативно відповідати на виклики сучасності. Ці виклики є результатами та наслідками технологічних революцій, які змінюють формат самої реальності (інформаційні технології, проникаючи в усі сфери життя лю-

дини і суспільства, інтенсифікують політико-правові процеси в державі та суспільстві, незалежно від форми політичного режиму) та експорту європейських правових цінностей (проблеми міграції, біженців, різності культур тощо). Лібералізм як європейська політико-правова доктрина демонструвала свою життєздатність впродовж декількох століть, модифікуючись та змінюючись, і сьогодні прагне пристосуватися до нових соціальних реалій.

Список використаних джерел

1. Панкевич О. З. Лібералізм і комунітаризм: до питання про дві парадигми сучасної політико-правової філософії. *Право і громадянське суспільство*. 2013. № 3 (4). С. 122–134. URL : <http://bit.ly/2PVQZLX>.
2. Фон Фрайгаг-Логинговен Ю. Достоинство, свобода и ответственность для каждого — либеральный компас XXI века. *Либерализм в XXI веке: Современные вызовы свободе и новые либеральные ответы* / отв. ред. В. А. Рыжков. Москва : Мысль, 2019. С. 5–12.
3. Куц Г. Лібералізм класичний і сучасний: спільне та відмінне. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 5 (49), вересень–жовтень. С. 120–130. URL : <https://bit.ly/3leZ89R>.
4. Харарі Ю. Н. 21 урок для 21 століття. Київ : Вuukchef, 2020. 416 с.
5. Куницька К. Цифрова диктатура, штучний інтелект та боротьба з дезінформацією: про що говорили в Давосі (30.01.2020). *Internet Freedom UA*. URL : <http://bit.ly/3qJxHX3>.
6. Вовк В. М., Олійник У. М. Право бути забутим як «нове право» людини у діджиталізованому суспільстві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. Серія Право. 2020. № 10 (22). С. 16–22. <https://doi.org/10.33098/2078-6670.10.22>.
7. Rattray E. Courtenay. Медійная и информационная грамотность в эпоху неопределенности (03.12.2020). *the United Nations*. URL : <http://bit.ly/38ypG0M>.
8. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью. Москва : КАМІ, АCADEMIA, 1995. 245 с.
9. Джигладзе Ю. Права человека: вызовы XXI века и либеральный ответ. *Либерализм в XXI веке: Современные вызовы свободе и новые либеральные ответы* / отв. ред. В. А. Рыжков. Москва : Мысль, 2019. С. 236–275.
10. Zolotar O. Права человека — от эпохи просвещения до информационного общества. *Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem*. 2017. № 38/3. Ss. 7–20.
11. Грицяк Н. В. Електронна демократія чи цифрова диктатура: ризики для України. *Держава та регіони*. Серія: Державне управління. 2020. № 2 (70). С. 64–69. <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2020.2.10>.
12. Золотар О. Електронна демократія і цифрова диктатура. *Інформація і право*. 2017. № 4 (23). С. 16–25. *Науково-дослідний інститут інформатики і права Національної академії правових наук України*. URL : <http://bit.ly/3crOCrT>.

Надійшла до редакції 09.09.2020

Mariia MUZYKA

National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi

Liberalism and Modern Law of Information Age

The article is dedicated to the relevant issues of modern legal regulation of the social relations in the light of correlation of main ideas of liberalism and modern sociocultural realia. Liberalism as a concept is not unambiguous in its content, and therefore the use of this concept in each case depends on the context. It is proved that within several centuries the mankind has been establishing its legal life in the framework of liberal and legal doctrine. Liberalism determines freedom, equality, democracy and human rights as the major law-making values. It is traced how the ideas of classical liberalism (system of basic, interconnected principles of personal freedoms, inalienability of the natural rights, limited control, private ownership, distribution of power, rule of law, etc.) are reconsidered under the impact of the objective social factors and through the transformation are adjusted to the new conditions and are overhauled in the modern discourse. Modern period is characterized by the inconsistency between the fundamental provisions of liberalism, its values, and social life realia. Such inconsistency is determined by the specificity of information society, which is evident in the fact that the legal and juristic institutes of guaranteeing, insurance and protection of the mentioned values are not adjusted enough to the new realia. It is shown that the central dichotomy for modern European legal philosophy is the relationship between freedom as a liberal value and the phenomenon of total control over man, and because human rights are necessary to protect individual freedom in classical liberalism, while modern liberalism stands for guarantees and freedoms of individuals. The author underlines that in contrast to the doctrines of communism and fascism, liberalism preserves its vital force due to this flexibility, ability to adjust to the new social conditions which is testified to by various modifications of liberalism (classical, non-classical, neoliberalism). The article also addresses the issue of the «new human rights» in the information age and its correlation with the major liberal values of freedom and equality. The author also emphasizes the updating of the classical legal institutes in the 20th-21st centuries, i.e., the e-democracy phenomenon.

Keywords: *law, liberalism, human rights, freedom, equality, information technologies, Internet.*